

АСПЕКТИ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Аграрний сектор (сільське господарство) в економіці будь-якої країни займає особливе місце.

Сільське господарство представлене різними господарюючими суб'єктами. Їх кількість, виробничі потужності, параметри діяльності та місце на ринку визначаються багатьма чинниками. Одним з основних параметрів виступають розміри підприємства. На нашу думку та як відмічають окремі автори, динамічність та перспективність, результативність діяльності кожного господарства значною мірою залежить від його розмірів. Кількість, і особливо, якість землі, на якій функціонує сільське господарство, значною мірою визначає напрям його діяльності, впливаючи на структуру та обсяг виробництва сільськогосподарської продукції і рівень її ефективності та конкурентоспроможності [1, с. 71-75].

Мета статті. Розглянути основні аспекти сучасного розвитку аграрного виробництва в ринкових умовах.

Основна частина. Безперечно, із розширенням площ землекористування підвищується використання землі. Однак, з одного боку, такі закономірності спостерігаються не завжди, а з другого – можливості розширення площ в обробітку обмежені. Значною мірою, це пов'язано із виробничим напрямком діяльності господарств та на сьогодні придбання та розширення земельної ділянки суб'єктами підприємства обмежені на законодавчому рівні.

Одним з основних показників ефективності використання землі прийнято вважати вартість виробленої продукції на одиницю площі. В цьому показнику, однак, акумулюється не лише використання землі, а й всього виробничого потенціалу підприємства, його взаємоузгодженість та взаємозамінність (табл.1). За роки проведення земельної реформи відбувалися різні зміни в ефективності використання землі. Особливо це наочно з точки зору різних категорій господарств.

Таблиця 1

Виробництво валової продукції на 100 га сільськогосподарських угідь [2]

роки	усі категорії господарств	сільськогосподарські підприємства	господарства населення
1990	683,5	514,6	3132,7
1995	451,0	282,7	1510,9
2000	393,1	194,1	1088,8
2005	484,9	329,1	715,9
2006	500,9	460,7	535,8
2007	467,7	426,3	505,1
2008	550,7	596,7	510,8
2009	541,5	461,4	647,9
2010	523,7	437,3	642,4
2011	629,4	570,1	708,5

Наведені дані свідчать про підвищення рівня економічної ефективності використання земель в усіх категоріях господарств у 2011 році у 2,5 рази проти 2000 року. Однак, треба відзначити більш динамічне покращення використання земельних угідь саме в сільськогосподарських підприємствах, де рівень використання земель збільшився за розглядуваний період на 58,5%.

В цілому, відмічаючи позитивні зрушення у використанні землі, звернемо увагу на недостатньо високі темпи виробництва продукції тваринництва та особливе зменшення обсягів виробництва тваринницької продукції у господарствах населення. Така тенденція може призвести до катастрофічних наслідків на ринку продовольства тваринного походження (табл. 2).

Таблиця 2

Виробництво продукції тваринництва на 100 га сільськогосподарських угідь

Продукція	Сільськогосподарські підприємства				Господарства населення			
	2005	2009	2010	2011	2005	2009	2010	2011
М'ясо у забійній вазі, ц	26,59	49,56	55,08	59,27	67,62	56,28	58,18	58,12
Молоко, ц	116,74	107,17	107,68	109,56	745,98	597,44	568,11	553,05
Яйця на 100 га посіву зернових, тис. шт.	5,84	76,19	9,09	10,00	188,38	180,38	178,57	174,62
Вовна, кг	3,13	4,03	3,45	3,16	16,77	20,85	21,90	20,21

Характерною особливістю за досліджуваний період стало скорочення посівних площ. Причому відбувалося воно переважно до 2000 року, а пізніше площі, зайняті під посівами, почали розширюватися. Відмітимо, що практично зліквідовано тютюнництво як галузь, посіви під кормовими культурами. Це призвело до суттєвих змін і в структурі посівних площ. Відбулося зростання частки посівів зернових і зернобобових, овочевих культур тощо. Відмічена зміна структури посівних площ не є позитивною, особливо з огляду на абсолютне і відносне скорочення посівів кормових культур. Це, в свою чергу, призвело до скорочення поголів'я тварин.

Реалізація ідеї «постіндустріальної» моделі оздоровлення аграрної економіки в Україні потребує формування такого рівня розвитку техніко-людської системи, який би відповідав, як мінімум, тому, що вже функціонує у високо розвинутих країнах світу. Зрозуміло, що здійснити це завдання можна лише за умови істотного зростання прибутковості аграрних підприємств, функціонування їх на засадах інтенсивно-інноваційного розвитку.

Протягом останніх років у сільському господарстві спостерігається певна позитивна динаміка щодо росту прибутків, стабілізації рівня витрат і збільшення частки прибуткових підприємств, що створює передумови для прискорення капіталізації аграрного сектора саме за рахунок власних доходів сільськогосподарських товаровиробників.

Однак, не можна не погодитись із професором Хорунжим М.Й. в тому, що все-таки досить висока частка збиткових підприємств призводить до їх неспроможності забезпечувати відтворення власного виробництва. Та й рівень рентабельності в прибуткових аграрних підприємствах аж ніяк не можна вважати відтворювальним. Це підтверджують і дані Держкомстату України (рис. 1).

Рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції порівняно з 1990 роком знизився на 15,6 в.п. Із розрахунку на рік у 2005-2011 роках цей показник становив -14,4%. У 2011 році, як відомо, був рекордний валовий збір зернових і зернобобових культур (56,7 млн. т, що на 11,2% більше порівняно з 1990 роком – 51,0 млн. т). Прибуток від сільськогосподарської продукції становив 7,1 млрд. грн, а з розрахунку на один рік у середньому за 2005-2011 роки – 3,5 млрд. грн. Самі по собі ці показники свідчать про те, що сектор сільськогосподарських підприємств упродовж п'яти

років був прибутковим, а відповідно мав можливість здійснювати просте відтворення. Але в умовах ринкової економіки цього недостатньо. Жорстка конкуренція об'єктивно змушує кожного товаровиробника здійснювати навіть не просто розширене відтворення, а на інтенсивно-інноваційних засадах.

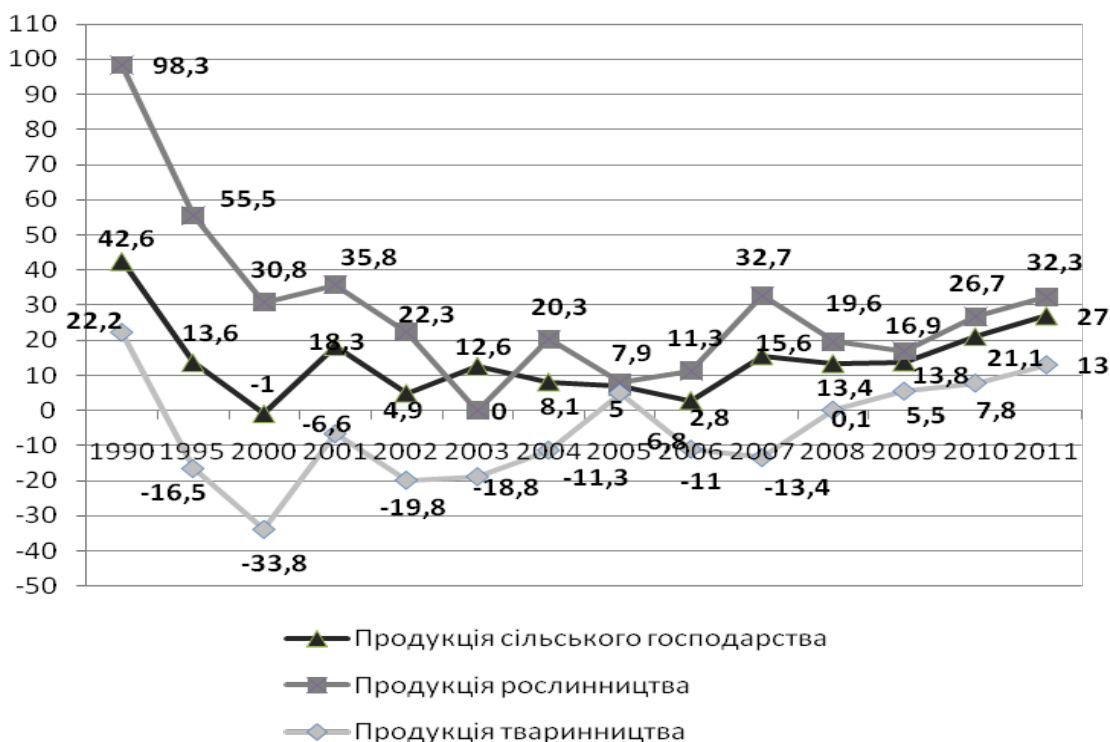

Рис. 1. Динаміка рентабельності (збитковості) сільськогосподарського виробництва у 1990-2011 рр., %

Виробництво продукції сільського господарства загалом протягом досліджуваного періоду рентабельне, хоча цей показник коливається від 2,8% у 2006 році до 18,3% у 2001 році. У 2011 році рентабельність продукції сільського господарства становила 27%. Продукція рослинництва є прибутковою за винятком 2003 року. Однак найбільш загрозна ситуація склалась у тваринництві. За винятком 2005, 2008 та 2009 років продукція тваринництва була збитковою, причому рівень збитковості був найвищим у 2000 році (33,8%), 2002 році (19,8%) і 2003 році (18,8%).

Сьогодні кожна країна намагається знайти найбільш ефективну стратегію підвищення добробуту та якості життя людей, актуальність якої зростає в умовах нестабільності ситуації на світовому ринку, збільшення ризиків у політичній, фінансовій, військовій сферах, складнощів у розвитку зовнішньоекономічних зв'язків і залучення інвестицій. Питання конкурентоспроможності національних економік - на першому місці в глобальному порядку денному.

На жаль, величезні можливості нашої країни за багатьма напрямками й досі не розкриті. Парадокс ситуації полягає в тому, що міжнародні рейтинги високо оцінюють природний, трудовий та інтелектуальний потенціал України. Але як тільки оцінка стосується сфери управління цими ресурсами - ми опиняємося у кінці будь-яких рейтингів. Висновок простий і очевидний - управлінська система, яка не відповідає викликам часу, лежить в основі більшості стратегічних невдач України.

Послідовне, крок за кроком підвищення якості державного управління - від вибудовування дієвої системи планування та прогнозування до збільшення результативності бюджетної політики - обов'язково дасть відчутні економічні результати.

Сьогодні економічне зростання в Україні - 5%. На перший погляд, у порівнянні, наприклад, із середнім зростанням країн Єврозони в 2011 році в 1,4-1,8% наш показник виглядає непогано. Але відмінність в якості цього зростання колосальна. Нам необхідно рухатися набагато швидше.

У непростих умовах глобальної конкуренції очевидна необхідність радикальної модернізації української економіки. Нам потрібні науково-технічні новації в промисловості, сільському господарстві, системі державного та корпоративного управління. Тільки на базі підвищення конкурентоспроможності українських товарів на внутрішньому та зовнішньому ринках ми можемо підвищити економічну стійкість країни. У тому числі до нових хвиль нестабільності, які продовжують генерувати системні проблеми основних економічних центрів світу. А значить, необхідна модернізація промислових потужностей, впровадження новітніх технологій, підвищення енергоефективності всіх без винятку галузей.

Очевидно, що потрібно виводити Україну на траєкторію сталого зростання. І це мають бути не короткострокові коливання збільшення доходів населення, викликані зовнішньоекономічною кон'юнктурою або залученням коротких кредитів, а довгострокова тенденція збільшення реального випуску продукції на душу населення.

Так склалося, що світова продовольча криза відкриває перед Україною широкі можливості для виходу на зовнішні ринки. Тому розвиток сільського господарства також є одним із наших пріоритетів. Важливий момент — адекватне інвестування в інфраструктуру — від елеваторів до портових потужностей. Вперше планується використовувати механізми державно-приватного партнерства для реалізації проєктів, що істотно розширюють потенціал вітчизняного аграрного сектора.

Україна бере курс на відновлення виробництва власної якісної, екологічно чистої та безпечної для здоров'я людини сільськогосподарської продукції в тій кількості, яка дозволить забезпечити повною мірою потреби внутрішнього і частково зовнішнього ринків.

Аграрний сектор сьогодні розвивається швидше за інші галузі, що, в свою чергу, може дати загальне збільшення робочих місць на кілька мільйонів. За рахунок АПК зростають суміжні галузі — машинобудування, металургія, хімічна промисловість, ПЕК, будівництво і транспорт.

Спираючись на нові механізми міжнародного господарського співробітництва, країни з недостатнім рівнем економічного розвитку або з транзитивною економікою створюють передумови для стабілізації і реструктуризації, переходу на сучасні технології виробництва, розширюють участь у світовому виробництві високотехнологічної продукції.

Все вищевикладене має безпосереднє відношення до України та її агропромислового комплексу.

Адже вітчизняна економіка поступово включається до світогосподарських зв'язків, суб'єкти господарювання все більше застосовують високі технології у виробничому процесі.

Проте, Україна має специфічні риси економічного розвитку, які зумовлюються практично одночасною інтеграцією до світового господарства і трансформацією економічного укладу.

Безперечно, Україна має значний аграрний потенціал. Площа сільськогосподарських угідь України становить понад 20% площі угідь у 27 країнах-членах Європейського Союзу. З розрахунку на одного жителя України припадає 0,8 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 0,67 га ріллі, тоді як у середньому по країнах ЄС ці показники становлять відповідно 0,38 та 0,22 га. Частка ріллі у загальносвітових обсягах становить 2,3%.

Україна впевнено нарощує експортний потенціал сільського господарства і розширює свою присутність на зовнішніх ринках. Однак фінансова криза негативно

вплинула на показники міжнародної торгівлі. Зовнішньоторговельний обіг продукції агропромислового комплексу України за січень - вересень 2011 року склав 13,8 млрд. дол. США або 12,8% зовнішньоторговельного обігу України. При цьому, експорт продукції аграрного сектору за вказаний період становив – 9 млрд. дол. США або 18% від загального експорту України; імпорт – 4,8 млрд. дол. США або 8,2% від загального імпорту України; сальдо позитивне і склало 4,2 млрд. дол. США.

Порівняно з відповідним періодом минулого року зовнішньоторговельний обіг сільськогосподарської продукції збільшився на 25,7% (на 2,8 млрд. дол. США), експорт збільшився на 32,6% (на 2,2 млрд. дол. США), імпорт збільшився на 14,7% (на 617 млн. дол. США), сальдо збільшилось на 61,9% (на 1587,3 млн. дол. США). (рис. 2).

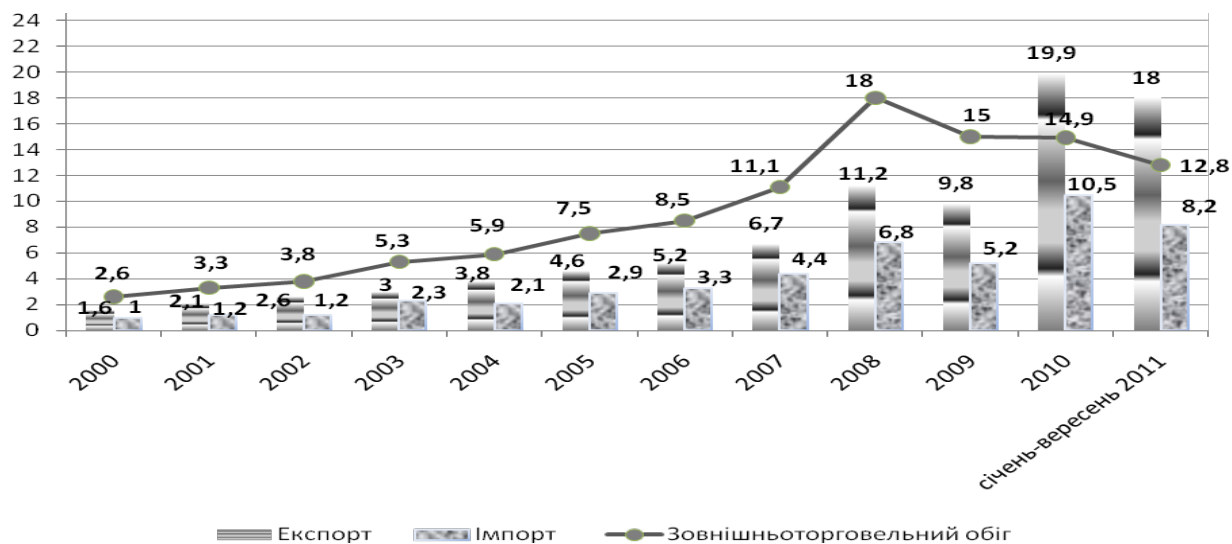

Рис.2. Зовнішньоторговельний обіг сільськогосподарської продукції України

Протягом останніх кількох років спостерігається тенденція до вирівнювання балансу показників експорту – імпорту у зовнішній торгівлі агропродукцією між Україною та ЄС.

Забезпечення населення продовольчими товарами здійснюється переважно за рахунок національного виробництва. Показник частки імпорту у внутрішньому споживанні продовольства в середньому не перевищує 5%, що позитивно характеризує рівень продовольчої незалежності країни. Водночас політика Уряду спрямовується на збільшення споживання за рахунок вітчизняного виробництва таких видів продукції як плоди, ягоди, виноград, м'ясо. Йде підготовка проекту Закону України “Про продовольчу безпеку”.

Міністерство аграрної політики та продовольства є активним учасником переговорного процесу щодо створення зони вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом, у зв'язку з чим основним завданням укладання Угоди про створення зони вільної торгівлі з ЄС Міністерство вбачає покращення доступу українських товарів на європейський ринок.

Покращення позиції української сторони щодо умов торгівлі сільськогосподарською продукцією, відображено в тарифній пропозиції обох сторін. Розроблено та підписано Меморандум між Міністерством економічного розвитку і торгівлі України, Міністерством аграрної політики та продовольства України та Українською корпорацією по виноградарству і виноробній промисловості "Укрвинпром" про порозуміння щодо позиції делегації України на переговорах стосовно створення зони вільної торгівлі в рамках укладення Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, положення якого враховуються при проведенні переговорів.

Активно ведеться співробітництво з ЄС в рамках Меморандуму про взаєморозуміння між Міністерством аграрної політики і продовольства України та

Генеральним Директоратом Європейської Комісії "Сільське господарство та розвиток сільської місцевості". В рамках Меморандуму двічі на рік проводяться засідання Діалогу "Україна + ЄС" з аграрних питань, засідання Робочих груп, а також зустрічі на політичному рівні між Міністром аграрної політики та продовольства і Комісаром Європейської Комісії з питань сільського господарства та розвитку сільської місцевості.

Сьоме засідання Діалогу "Україна + ЄС" з аграрних питань відбулося 25+26 листопада 2010 року, у місті Києві, під час якого розглядалися світові тенденції в торгівлі, зокрема зерном та продуктами тваринного походження; тенденції торгівлі на внутрішньому ринку України; політика реформ в аграрному секторі України; реформи Спільної Аграрної Політики ЄС після 2013 року; розробка проекту Програми підготовки аграрного сектору України до асоційованого членства України в ЄС та її впровадження.

Україна співпрацює з ЄС в рамках інструменту інституціонального розвитку ТАІЕХ та проектів TWINING. Інструмент інституціональної розбудови ТАІЕХ забезпечує надання короткострокової технічної допомоги з питань наближення національного законодавства до норм і стандартів ЄС та його подальшої результативної реалізації.

Пріоритетною метою проектів Twinning є сприяння впровадженню тих законів і норм ЄС, які необхідні для інтеграції у Спільний ринок Європейського Союзу та формування функціонуючої конкурентоспроможної ринкової агроекономіки.

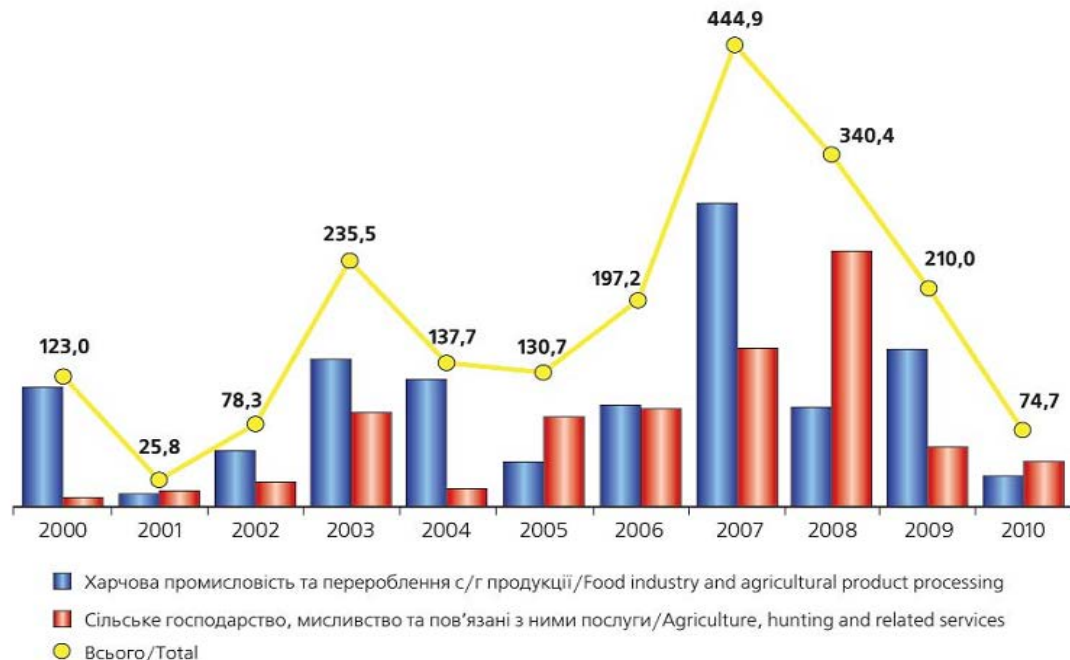

Рис. 3. Приріст прямих іноземних інвестицій в галузі аграрного комплексу України (наростаючим підсумком, млрд. дол. США)

Україна активно налагоджує співробітництво в галузі сільського господарства з Центральноєвропейською ініціативою, Організацією Чорноморського економічного співробітництва, Міжнародним епізоотичним бюро, Міжнародною конвенцією про захист рослин й інш. На 32 Сесії Конференції Організації ООН з питань продовольства та сільського господарства (ФАО) 29 листопада 2003 р. Україна стала повноправним членом цієї поважної організації.

Членство в ФАО дозволяє Україні отримати технічну допомогу ФАО, брати участь у розробці міжнародних стандартів та приєднатися до міжнародних стандартів якості та безпеки продукції агропродовольчого комплексу, приєднатися до інформаційної мережі ФАО, започаткувати проведення спільних з ФАО передінвестиційних досліджень відповідних секторів АПК, впроваджувати системи моніторингу, скористатися можливостями Організації щодо залучення фінансування провідних міжнародних організацій для реалізації пріоритетних проектів у галузі тощо.

В АПК України, починаючи з 1992 року, залучено 2689,8 млн. дол. США прямих іноземних інвестицій (6 % загального обсягу ПІІ в економіку). З них 1858,7 млн. дол. США вкладено у підприємства харчової і переробної промисловості, 831,1 млн. дол. США + у сільськогосподарські підприємства.

У 2010 р. співвідношення між вкладеннями у сфери агропродовольчого комплексу змінилися на користь сільського господарства. Із 74,7 млн. дол. США приросту іноземного капіталу 44,3 млн. дол. США вкладено в галузі сільського господарства, 30,4 млн. дол. США + у харчову промисловість.

Висновки: Для розширення ринків збуту та успішного просування вітчизняної аграрної продукції на світові продовольчі ринки необхідно:

- переорієнтувати розвиток економіки агропромислового комплексу на нарощування експортного потенціалу, при умові дотримання балансу між внутрішнім і зовнішнім попитом на продукцію сільськогосподарського виробництва;

- підвищувати ефективність виробництва традиційної для України експортної продукції - зернових культур, соняшника, продукції тваринництва та нарощувати потенціал у перспективних секторах світового сільського господарства: виробництво рапсу, відродження льновиробництва;

- диверсифікувати географічну структуру зовнішньої торгівлі сільськогосподарської продукції (насамперед експорту), мінімізуючи залежність від окремих держав (ринків), підсилюючи тим самим економічну безпеку країни;

- забезпечити на державному рівні збалансованість експорту й імпорту сільськогосподарської продукції, тобто домагатися збільшення позитивного сальдо в зовнішній торгівлі - перевищення експорту над імпортом.

- необхідно на рівні державних представництв та посольств України за кордоном вести пошук постійних покупців вітчизняної сільськогосподарської продукції, підтримувати й розвивати дипломатичні відносини з реальними партнерами.

Також для успішного розвитку АПК країни в умовах глобалізації економіки, необхідно проводити державну політику постійного підвищення інвестиційної привабливості аграрного сектора. Збільшення обсягів інвестування стримується, значною мірою, недосконалістю чинного законодавства та нестійкою політичною ситуацією країни. Без впровадження нових енергозберігаючих технологій та використання сучасної техніки неможливо вивести сільське господарство із кризового стану та й країну в цілому.

Крім того, для матеріально-технічного переозброєння сільського господарства необхідне залучення і значних кредитних ресурсів, регулювання питання отримання та надання яких сільськогосподарським виробникам на даний час не вирішені.

Для сприяння розвитку галузі сільського господарства та забезпечення підвищення конкурентоспроможності аграрної продукції в умовах глобалізації, Україні необхідно, використовуючи передовий світовий досвід, не просто переносити його в площину свого розвитку, а гармонізувати його з українськими економічними реаліями та історичним розвитком галузі країни.

Україна на відміну від ЄС не має чіткої, адекватної сучасним викликам та загрозам, агропромислової політики. Цей чинник у перспективі матиме значний негативний вплив на конкурентні позиції українського аграрного сектору в світі та посилюватиме вразливість АПК до зовнішніх та внутрішніх впливів. Разом з тим українська влада має враховувати зростання ризиків зниження конкурентоспроможності українського АПК в результаті лібералізації взаємовідносин з ЄС через зростання ефективності аграрного сектору ЄС в результаті реформування САП. САП ЄС, постулати якої були вперше сформульовані понад 50 років тому, перебуває у постійному розвитку, зберігаючи пріоритетність основних цільових орієнтирів: гарантування виробництва сільськогосподарської продукції в необхідних обсягах, надання виробникам сільськогосподарської продукції переваг на ринках ЄС та світу, забезпечення гідного

рівня життя. Країни-члени ЄС вважають, що САП і надалі повинна залишатися єдиною політикою Співтовариства, фінансованою із спільного бюджету ЄС, та забезпечувати вирівнювання регіональних відмінностей, що зумовлюють різні можливості країн-членів ЄС щодо фінансування розвитку агропромислового комплексу на належному рівні.

Економічна інтеграція України та ЄС передбачає наближення завдань щодо розвитку українського сільськогосподарського виробництва до європейських стандартів. У цьому контексті важливо враховувати сучасні тренди реформування САП, що будуть актуалізувати нові вимоги до продукції, що постачається на європейські ринки. Так, серед пропозицій реформування САП: а) скасування виплат фермерам задля підтримки їхніх доходів, натомість видається необхідною концентрація ресурсів на інтенсивному розвитку сільських територій та сумісних із природними умовами видів агровиробництва; б) поступове скорочення прямих виплат і інструментів регулювання ринку. У перспективі – повне скасування; в) бюджет, призначений на прямі виплати, перенаправляти на фінансування заходів по розвитку сільських територій і популяризацію якісної агропродукції, стимулювання споживання здорових продуктів на території ЄС і за її межами.

Відкриваючи кордони та зменшуючи підтримку власних виробників сільськогосподарської продукції, ЄС буде зміщувати пріоритети своєї політики в інші сфери, в першу чергу в сферу регіонального розвитку, екології та безпеки продуктів. Через це виробники сільськогосподарської продукції, які розглядають ринок ЄС як свій потенційний ринок повинні забезпечити відповідність своєї продукції цим стандартам. Таким чином, у перспективі для України все більшої актуальності набуває вирішення проблем відповідності стандартів безпеки та якості продуктів харчування вимогам СОТ та їх гармонізація із законами, нормативами й стандартами ЄС, що відкриватиме Україні доступ до ринків і забезпечить значні прямі іноземні інвестиції.

Анотація

Розглянуто сучасний рівень розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні. Обґрунтовується необхідність виходу України на зовнішні ринки та закріплення своїх існуючих позицій.

Ключові слова: аграрне виробництво, фактор, зовнішньоторговельний обіг.

Summary

The modern level of development of agricultural production in Ukraine is considered. The necessity to bring Ukraine into foreign markets and consolidate the existing positions is substantiated.

Key words: agricultural production, a factor the national economy, foreign trade turnover.

Список використаної літератури:

1. Андрющенко А. М. Підвищення економічної ефективності діяльності сільськогосподарських виробничих кооперативів / А.М. Андрющенко// Економіка АПК : Міжнародний науково-виробничий журнал. - 2006. – №8. - С 60-64.
2. Нацюк І.М. Кореляційно-регресивне моделювання використання ресурсного потенціалу сільського господарства регіону / І.М. Нацюк. – Складні системи і процеси. - № 1. – 2002. – С. 71-75.
3. Статистичний бюлетень «Валова продукція сільського господарства України (у порівнянних цінах 2005 року) за 2011 рік. – Державний комітет статистики України. М. Київ, 2012
4. Статистичний щорічник України за 2011 рік. – Державна служба статистики України. м.Київ, 2012. Доступ до ресурсу:
http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/sg/sg_rik/sg_u/zp_u.html